

ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА

АНАЛІТИЧНА ЗАПИСКА

ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ

2021

МІНІСТЕРСТВО ЕКОНОМІКИ

ДЕПАРТАМЕНТ СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ ТА МАКРОЕКОНОМІЧНОГО ПРОГНОЗУВАННЯ
ВІДДІЛ З ПИТАНЬ ЕКОНОМІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ТА СТАТИСТИКИ

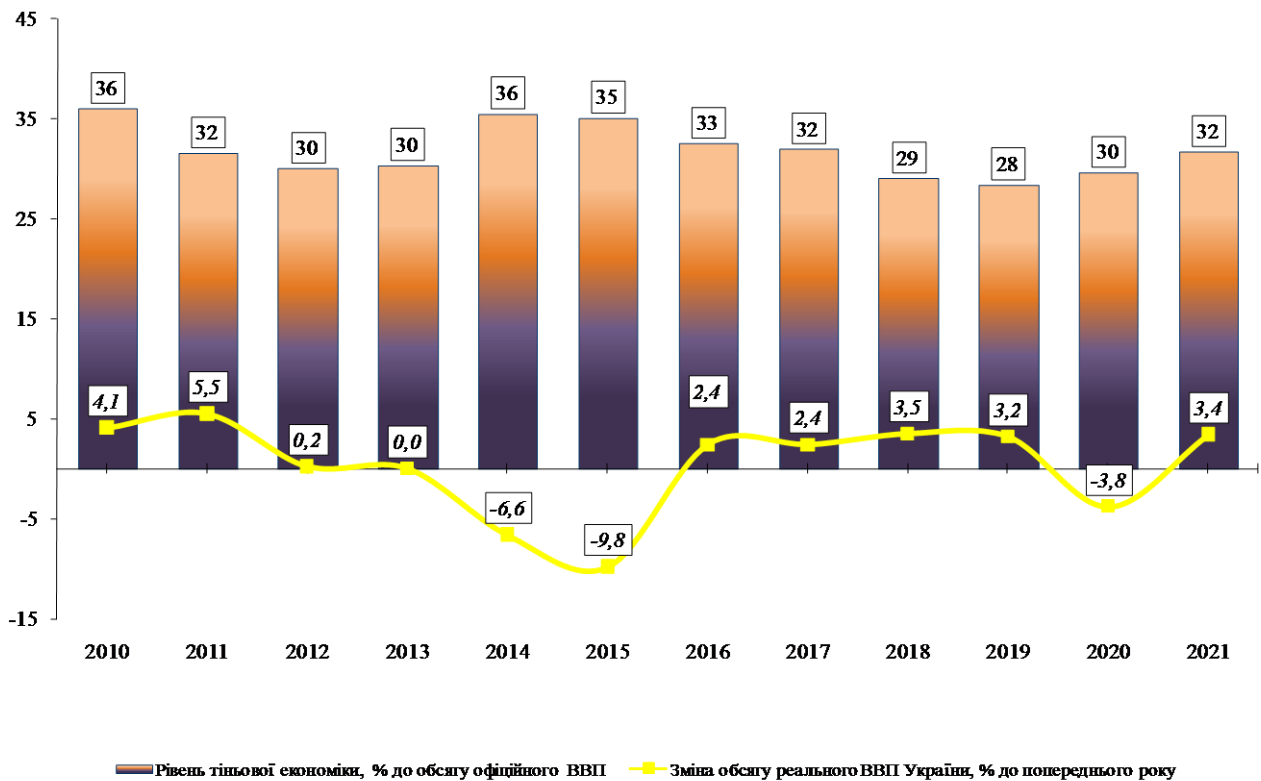
ЖОВТЕНЬ 2022
WWW.ME.GOV.UA

ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ У 2021 РОЦІ

У 2021 РОЦІ РІВЕНЬ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ СТАНОВИВ 32% ВІД ОБСЯГУ ОФІЦІЙНОГО ВВП

За попередніми розрахунками Мінекономіки рівень тіньової економіки у 2021 році становив 32%¹ від обсягу офіційного ВВП, що на 2 в.п. більше за показник 2020 року.

Довідково: розрахунок рівня тіньової економіки здійснений з використанням удосконалених Методичних рекомендацій, затверджених наказом Мінекономіки від 20.01.2021 № 104.

Рис. 1. Інтегральний показник рівня тіньової економіки в Україні (у % від обсягу офіційного ВВП) і темпи приросту/зниження рівня реального ВВП (у % до попереднього року)

Джерело: розрахунки Мінекономіки

¹ Оцінка інтегрального рівня тіньової економіки в Україні за підсумком 2021 року є попередньою. Оцінку рівня тіньової економіки за одним з чотирьох методів – методом збитковості підприємств – здійснено на підставі даних про фінансові результати до оподаткування підприємств за ВЕД у 2021 році, сформовані Держстатом з урахуванням даних ініціативно поданих звітів підприємств; без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Незначне збільшення рівня тіньової економіки відбулося на тлі «шокових» зростань світових цін на сировину (енергоносії і сільськогосподарську продукцію), які спонукали суб'єктів господарювання зменшувати ризики втрати лімітованих ресурсів в умовах збільшення виробничих витрат. Втім, упродовж 2021 року періодичні карантинні обмеження хоч і стримували розвиток та темпи відновлення більшості видів економічної діяльності (враховуючи регіональне епідемічне зонування), втім, по суті, вже не створювали суттєвих перепон для їх діяльності з огляду на кращу пристосованість до нових реалій, налагоджені збут та логістику з використанням цифрових технологій.

Довідково: за даними щомісячного опитування підприємств України, проведеного Національним банком, у грудні індекс очікувань ділової активності (ІОДА) був нижчий нейтрального рівня (становив 48,6). Водночас, він був кращим, ніж на кінець 2020 року (45,5). Певне погіршення очікувань ділової активності (упродовж листопада-грудня знаходилися нижче нейтрального рівня) зумовлене ситуативним збігом у часі несприятливих чинників, зокрема ускладненням світової епідеміологічної ситуації, а також зростанням світових цін на енергоносії, збільшенням виробничих витрат тощо.

ДИНАМІКА РІВНЯ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ ЗА ОКРЕМИМИ МЕТОДАМИ

Динаміка рівнів тіньової економіки, розрахованих з використанням чотирьох методів, була різноспрямованою, що стало наслідком прояву як нетипового характеру коронакризи, так і гіпотези про можливе утворення нових каналів тінізації, які охоплюються існуючими методами оцінки лише частково.

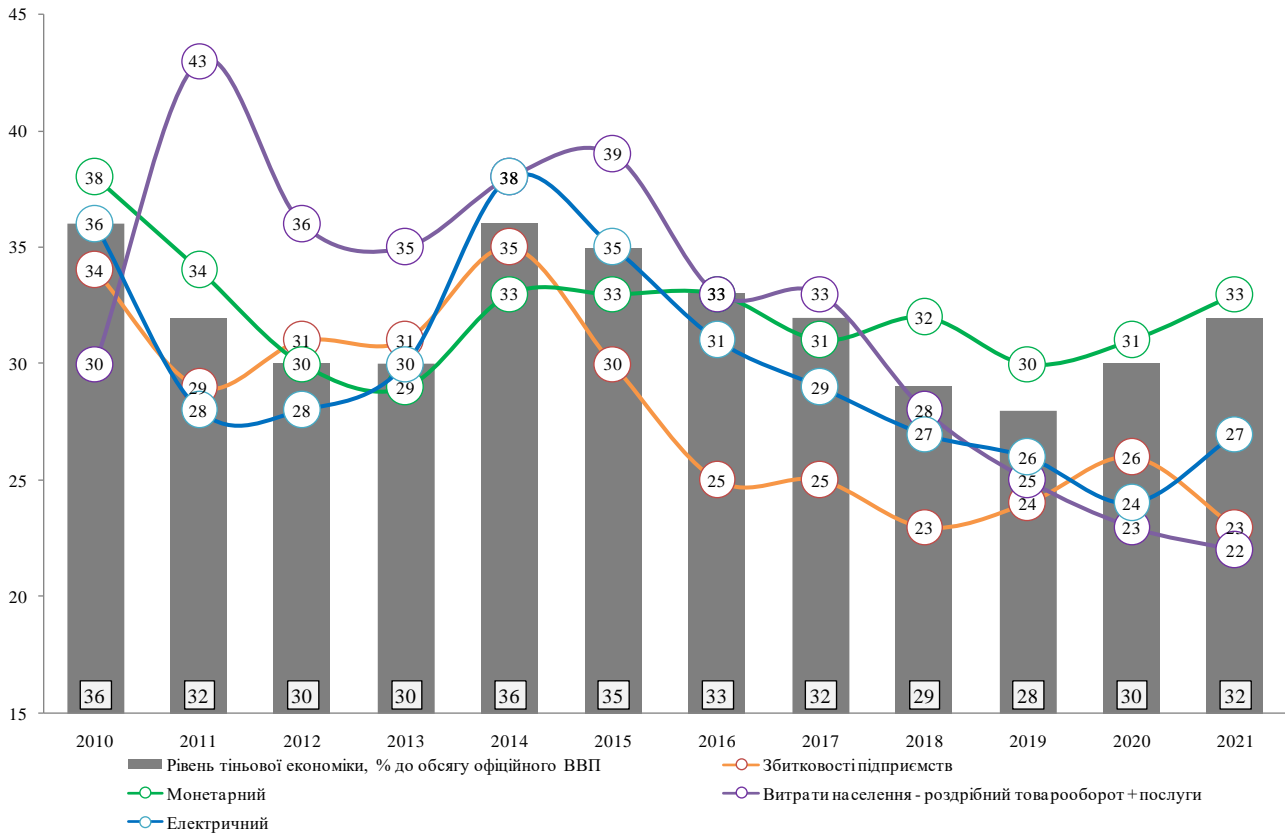
Два класичних методи, які використовуються багатьма експертами при оцінці тіньової економіки, а також використовуються Мінекономіки, зафіксували збільшення рівня порівняно з 2020 роком:

**електричний метод – на 3 в.п. (до 27% від обсягу офіційного ВВП);
монетарний метод – на 2 в.п. (до 33% від обсягу офіційного ВВП).**

Два методи, які є результатом напрацювань вітчизняних науковців з огляду на особливості процесів тінізації в Україні, показали зменшення рівня тіньової економіки:

метод “витрати населення – роздрібний товарооборот і послуги” – на 1 в.п. (до 22% від обсягу офіційного ВВП);

метод збитковості підприємств – на 3 в.п. (до 23% від обсягу офіційного ВВП), що сформовано на тлі: адаптування підприємств (які адекватно зреагували як на виклики, так і на стимулюючі дії Уряду) до «ковідних» умов діяльності, та, як наслідок, поступового покращення фінансових результатів їх діяльності у звітному році; заміщення традиційних каналів тіньової діяльності новими, що лише частково охоплюються існуючими методами оцінки її рівня.

Рис. 2. Динаміка рівня тіньової економіки за окремими методами, % від обсягу офіційного ВВП

Джерело: розрахунки Мінекономіки

Довідково: кожен метод розрахунку рівня тіньової економіки охоплює певну сферу національної економіки (з відповідно різною часткою в ній нелегального сектору).

Лише інтегральний показник рівня тіньової економіки є комплексним індикатором, що повною мірою характеризує таке явище, як тіньова економіка.

РІВЕНЬ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ ЗА ЕЛЕКТРИЧНИМ МЕТОДОМ У 2021 РОЦІ СТАНОВИВ 27%

Рівень тіньової економіки, розрахований з використанням електричного методу, збільшився порівняно з 2020 роком на 3 в.п. і склав 27% від обсягу офіційного ВВП. Відповідно до методології розрахунку тенденція до збільшення рівня тіньової економіки за цим методом засвідчується:

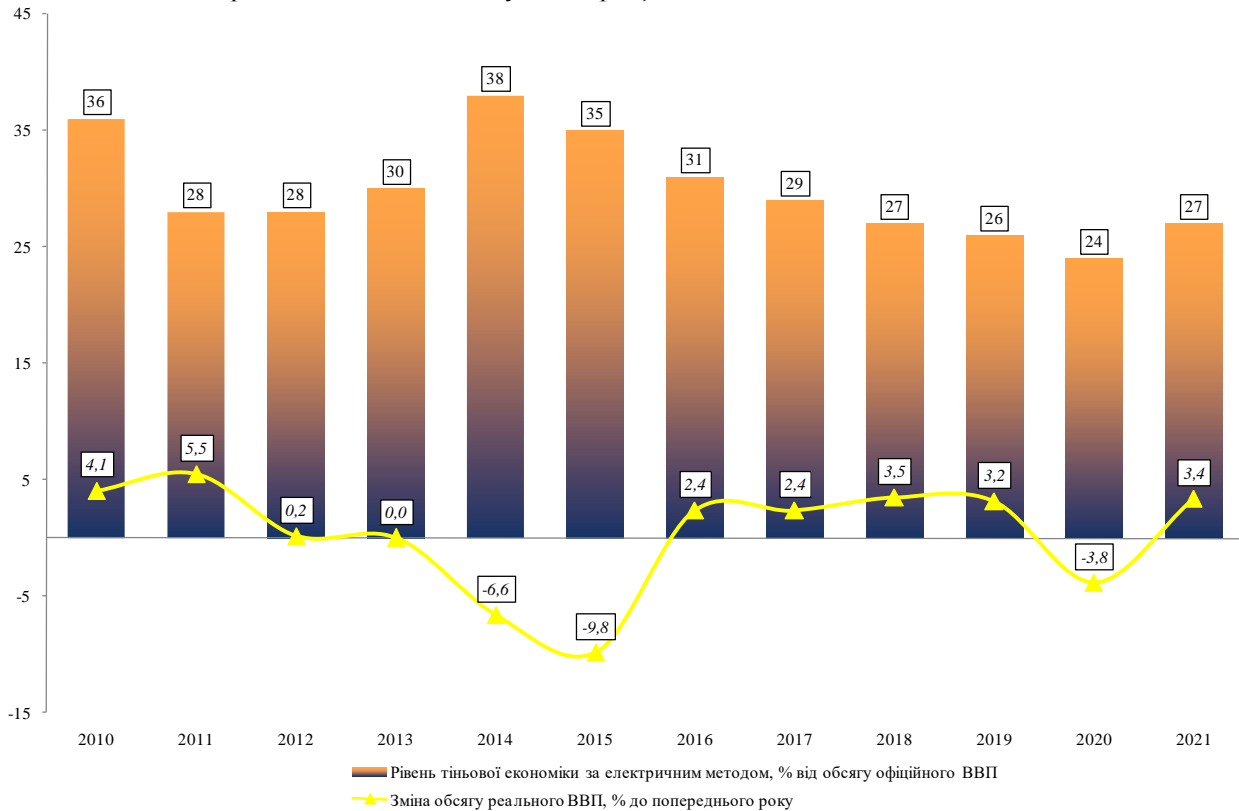
- або падінням обсягу внутрішнього споживання електроенергії (за вирахуванням споживання на ком.-побут. потреби) меншими темпами ніж обсягу реального ВВП;
- або збільшенням обсягу внутрішнього споживання електроенергії при скороченні ВВП;
- або, як це мало місце за підсумком 2021 року, збільшенням обсягу внутрішнього споживання електроенергії (за вирахуванням споживання на

комунально-побутові потреби) більшими темпами (на 5,9% порівняно з обсягом у 2020 році), ніж обсягу реального ВВП (на 3,4% відповідно). Попит на енергетичні ресурси зростає в умовах активізації економічної діяльності енергоємних виробництв (йдеться, насамперед, про відносно високі темпи зростання таких енергоємних галузей, як металургія та машинобудування).

Довідково.

у 2021 році індекс промислової продукції у машинобудуванні становив “+” 8,5% (порівняно з “-” 17,6% у 2020 році); у металургії, виробництві готових металевих виробів, крім машин і устаткування (завдяки сприятливій кон’юктурі на зовнішніх ринках чорних металів) – “+” 5,8% (“-” 8,7% у 2020 році відповідно).

Світові ціни на базові метали у 2021 році (п/п) зросли на 46,8% порівняно зі зростанням на 0,5% у 2020 році.

Рис. 6. Рівень тіньової економіки за електричним методом, % від обсягу офіційного ВВП
Джерело: Держстат, розрахунки Мінекономіки

РІВЕНЬ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ, РОЗРАХОВАНИЙ ЗА МОНЕТАРНИМ МЕТОДОМ, У 2021 РОЦІ СТАНОВИВ 33%

Рівень тіньової економіки, розрахований з використанням монетарного методу, збільшився порівняно з 2020 роком на 2 в.п. і становив 33% від обсягу офіційного ВВП. Тенденція до збільшення рівня тіньової економіки за цим методом сформувалась в умовах дії таких чинників:

ПОЗИТИВНИХ:

- поживавлення банківського кредитування в національній валюті на тлі відновлення економіки;

Довідково: кредити у національній валюті корпоративному сектору у грудні 2021 року зросли на 19,8 % (у річному обчисленні), домогосподарствам (крім фізичних осіб-підприємців) – на 31,7 % відповідно.

- підтримання НБУ програм Уряду, зокрема “Доступні кредити 5-7-9 %”.

Довідково: за даними Мінфіну станом на 10.01.2022 від моменту старту Державної програми «Доступні кредити 5-7-9 %» представники мікро, малого та середнього підприємництва отримали від уповноважених банків 32 091 кредитів на загальну суму 81,8 млрд грн, з них: 9,5 млрд грн - на інвестиційні цілі; 49 млрд грн – антикризові кредити; 23,2 млрд грн - на рефінансування попередньо отриманих кредитів.

Фонд розвитку підприємництва уклав угоди про співробітництво з 40 банками на умовах компенсації відсотків.

негативних:

- поступового здорожчання з березня 2021 року фінансування для бізнесу й населення на тлі підвищення НБУ облікової ставки: з 6% річних (діяла з 12.06.2020) до 6,5% річних з 05.03.2021; 7,5% з 16.04.2021; 8,0% з 23.07.2021; 8,5% з 10.09.2021; 9,0% з 09.12.2021 відповідно. Найвищою вартість кредитів залишається для населення через значні ризики у сегменті споживчого кредитування – у грудні середньозважена процентна ставка банків за кредитами домогосподарствам становила 31,9%;
- збільшення обсягу готівкових коштів в обігу поза депозитними корпораціями (на 12,6% або на 64,9 млрд грн з початку 2021 року). На готівковому сегменті ринку у 2021 році пропозиція валюти домінувала над попитом – нетто-продаж становив 1,3 млрд дол. США в еквіваленті (порівняно з 1,1 млрд. дол. США у 2020 році), що було зумовлено, насамперед, конвертацією коштів у гривню на споживчі потреби.

Довідково: у 2021 році українці купили 20,3 млрд дол. США в еквіваленті та продали 21,5 млрд дол. США.

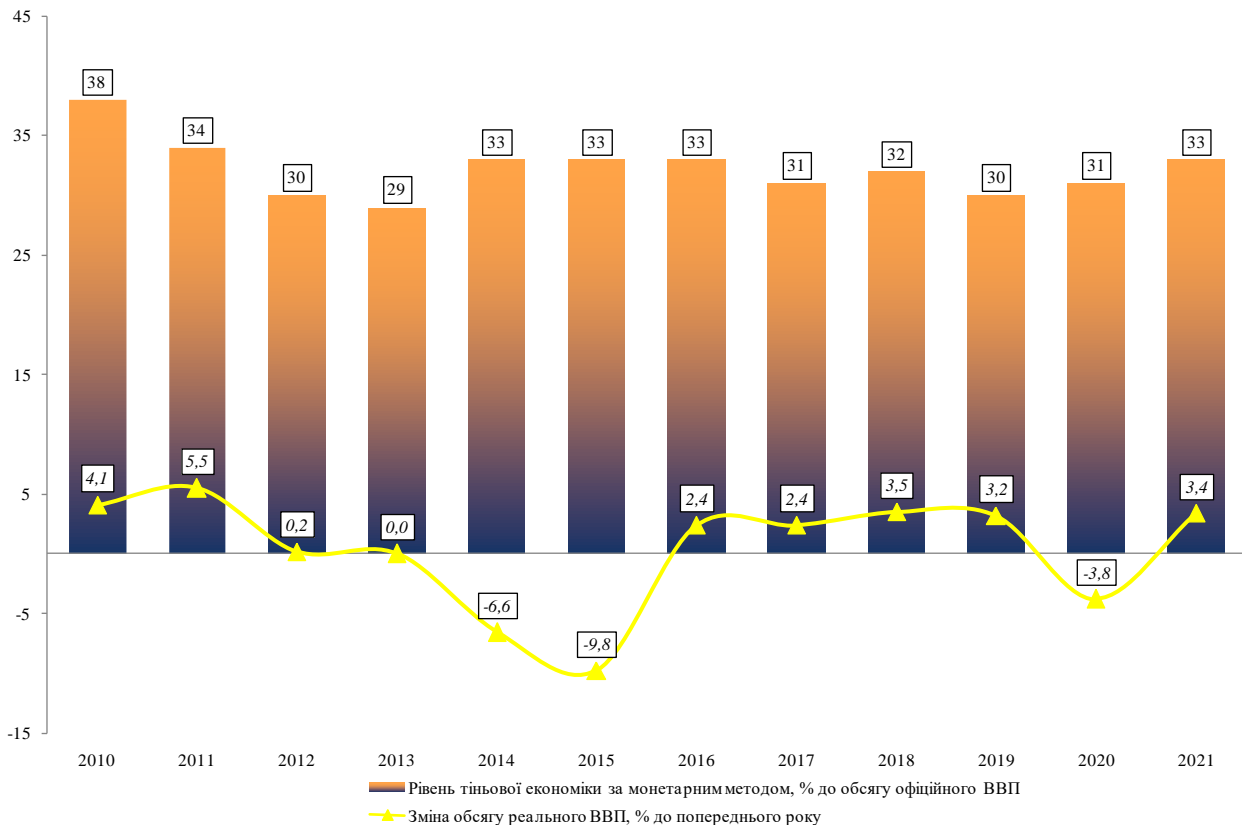

Рис. 7. Рівень тіньової економіки за монетарним методом, % від обсягу офіційного ВВП

Джерело: розрахунки Мінекономіки

При цьому на тлі зростання готівкового обігу, темпи розширення якого лишались значними (12,6% з початку 2021 року), у період пандемічних обмежень об'єктивним стало і збільшення обсягу безготівкових розрахунків.

Довідково: безготівкові операції між банками (з Національним банком) за 2021 рік зросли на 16,3% і становили 122,6 млрд дол. США в еквіваленті.

Отже, цілком переконливою вважається гіпотеза, що за нових моделей споживчої поведінки сформувались та використовувались нетрадиційні безготівкові канали тінізації, які наразі частково охоплюються існуючим методом розрахунку.

РІВЕНЬ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ ЗА МЕТОДОМ “ВИТРАТИ НАСЕЛЕННЯ – РОЗДРІБНИЙ ТОВАРОБОРОТ І ПОСЛУГИ” У 2021 РОЦІ СТАНОВИВ 22%

Рівень тіньової економіки за методом “витрати населення – роздрібний товарооборот і послуги” зменшився порівняно з 2020 роком на 1 в.п. (до 22% від обсягу офіційного ВВП). Тенденція до зменшення рівня тіньової економіки за цим методом сформувалась в умовах:

- утримання населення від непершочергових витрат в умовах невизначеності через пандемію;
- звуження можливостей придбання товарів на неорганізованих ринках;
- стимулювання споживчого попиту населення на тлі збільшення соціальних стандартів.

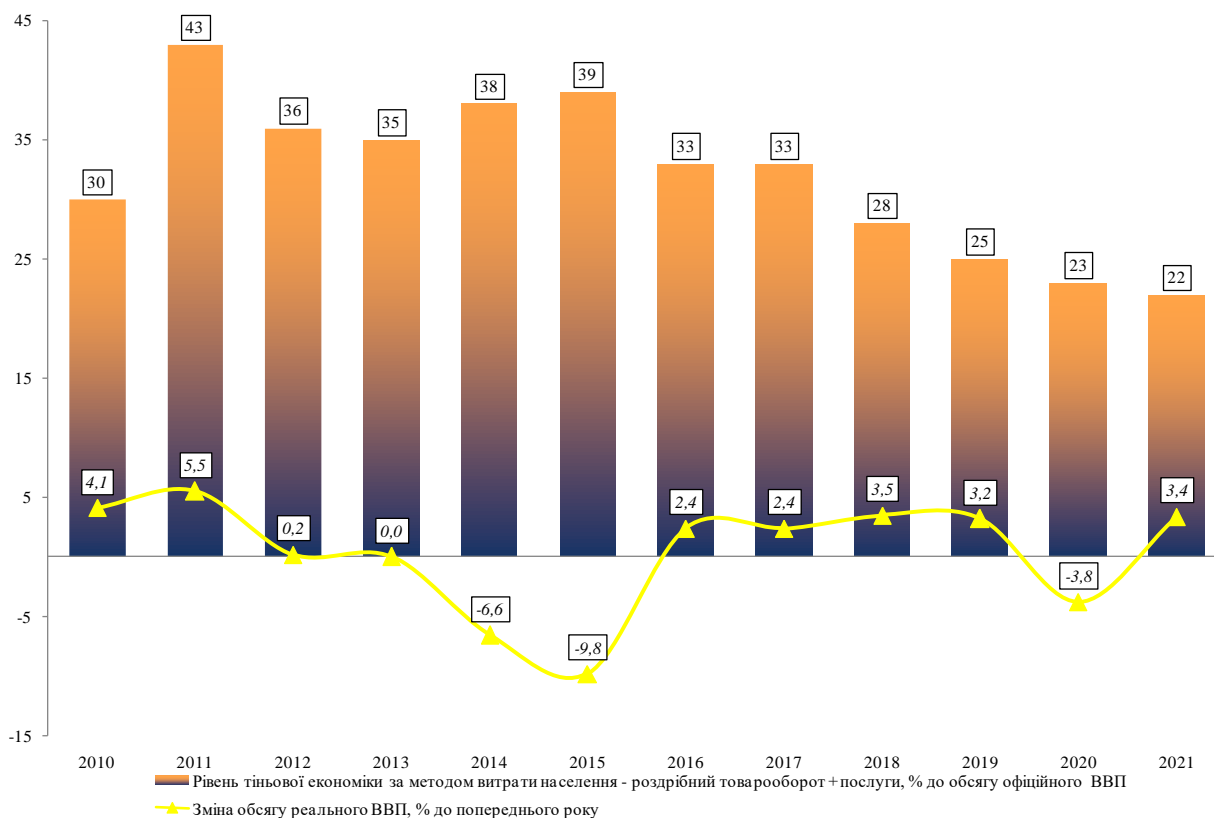
Довідково. Мінімальна заробітна плата упродовж звітнього року підвищувалась двічі: з 01.01.2021 до 6000 грн (проти 5000 грн станом на 01.09.2020); з 01.12.2021 до 6500 грн.

Прожитковий мінімум на 1 особу упродовж звітнього року підвищувався тричі: з 01.01.2021 по 30.06.2021 до 2189 грн; з 01.07.2021 по 30.11.2021 до 2294 грн; з 01.12.2021 по 31.12.2021 до 2393 грн.

У 2021р. номінальна середньомісячна заробітна плата зросла на 20,9% до 14014 грн (у 2020р. – на 10,4% до 11591 грн відповідно), реальна – на 10,5% (7,4% у 2020р.).

Тенденцію до зменшення рівня тіньової економіки за цим методом підтвердило скорочення кількості неформально зайнятого населення віком від 15 років і старше – до 19,5% від загальної кількості зайнятого населення у цьому віці у 2021 році порівняно з 20,3% у 2020 році.

При цьому високоймовірним є припущення щодо часткового заміщення неорганізованих точок торгівлі, діяльність яких була призупинена через запроваджені карантинні обмеження, «сірими» інтернет-майданчиками (інтернет-магазинами), результати діяльності яких існуючий метод повною мірою не охоплює.

Рис. 5. Динаміка рівня тіньової економіки за методом “витрати населення – роздрібний товарооборот і послуги”, % від обсягу офіційного ВВП
Джерело: розрахунки Мінекономіки

РІВЕНЬ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ ЗА МЕТОДОМ ЗБИТКОВОСТІ ПІДПРИЄМСТВ У 2021 РОЦІ СТАНОВИВ 23% ВІД ОБСЯГУ ОФІЦІЙНОГО ВВП

Рівень тіньової економіки, розрахований з використанням методу збитковості підприємств, за підсумком 2021 року становив 23% від обсягу офіційного ВВП, що на 3 в.п. менше рівня у 2020 році². Враховуючи високу волатильність даного методу, його вплив на інтегральний показник рівня тіньової економіки є мінімальним.

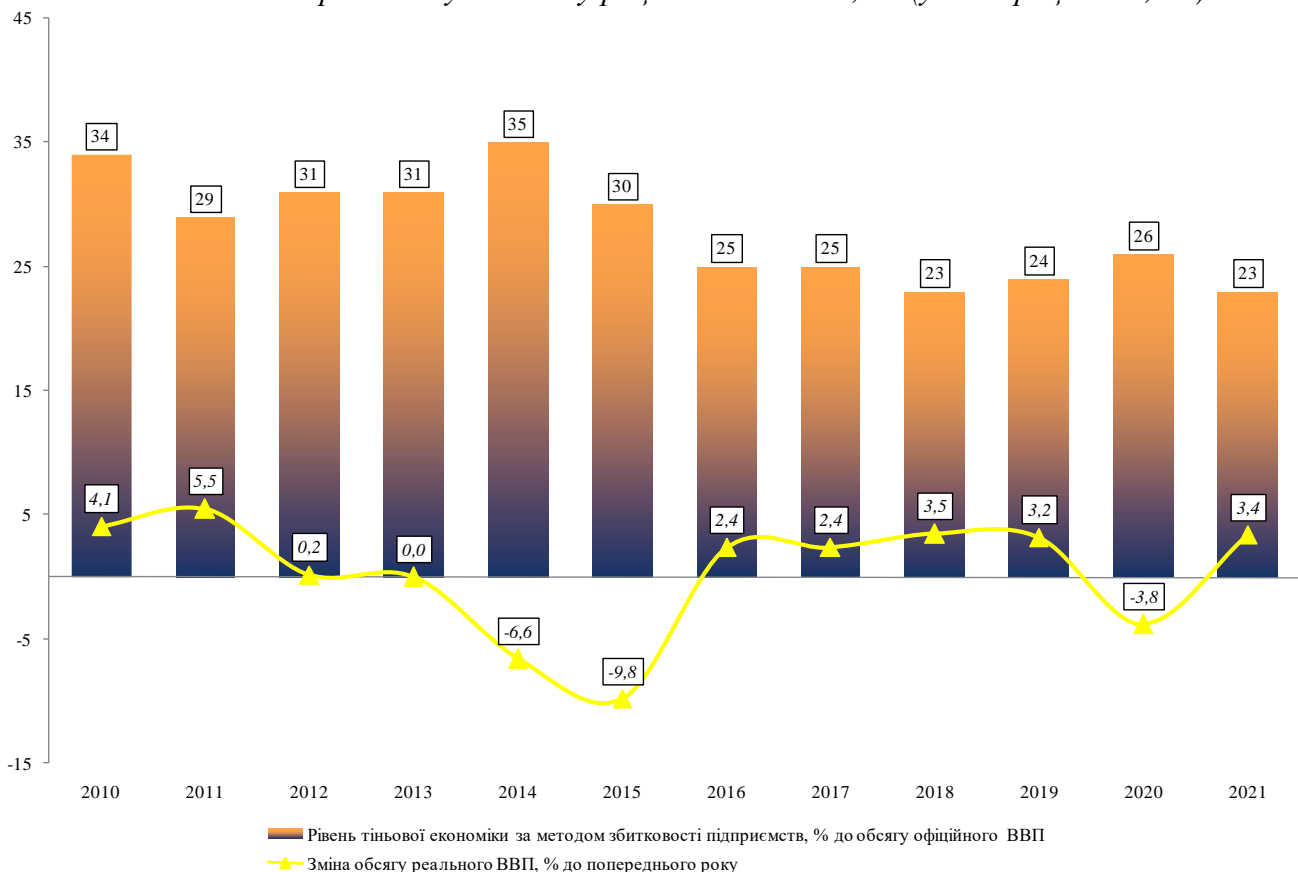
Довідково: відповідно до методологічних рекомендацій за методом збитковості підприємств умовами для формування тенденції до збільшення рівня тіньової економіки є зростання обсягу збитків (збільшення кількості збиткових підприємств) або скорочення обсягу прибутків суб’єктів господарювання (зменшення кількості прибуткових підприємств). Зміну рівня тіньової економіки у видах економічної діяльності, розрахованого за методом збитковості підприємств, рекомендуємо розглядати лише як вектор зміни тенденцій тіньової економіки у короткостроковому періоді.

² Оцінку рівня тіньової економіки за методом здійснено на підставі даних про фінансові результати до оподаткування підприємств за ВЕД у 2021 році, сформовані Держстатом з урахуванням даних ініціативно поданих звітів підприємств; без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Зменшення рівня тіньової економіки за цим методом відбулось на тлі покращення у звітному періоді фінансових результатів діяльності підприємств, налаштованих стримано оптимістично щодо перспектив своєї ділової активності (у тому числі, завдяки стимулюючим діям Уряду з підтримки населення і бізнесу, спрямованої на пом'якшення негативних наслідків пандемії COVID-19).

Довідково: за даними Держстату, фінансовий результат до оподаткування підприємств у 2021 року становив 1119,3 млрд грн прибутку (у 2020 року 303,2 млрд грн прибутку). При цьому прибуток становив 1352,1 млрд грн (збільшився на 59,3% порівняно із 2020 роком), а збитків допущено на суму 232,8 млрд грн (зменшилися на 57,3% відповідно). Частка збиткових підприємств у звітному році становила 26,7% (у 2020 році – 28,6%)².

Рис. 3. Динаміка рівня тіньової економіки за методом збитковості підприємств, % до обсягу офіційного ВВП

Джерело: Держстат, розрахунки Мінекономіки

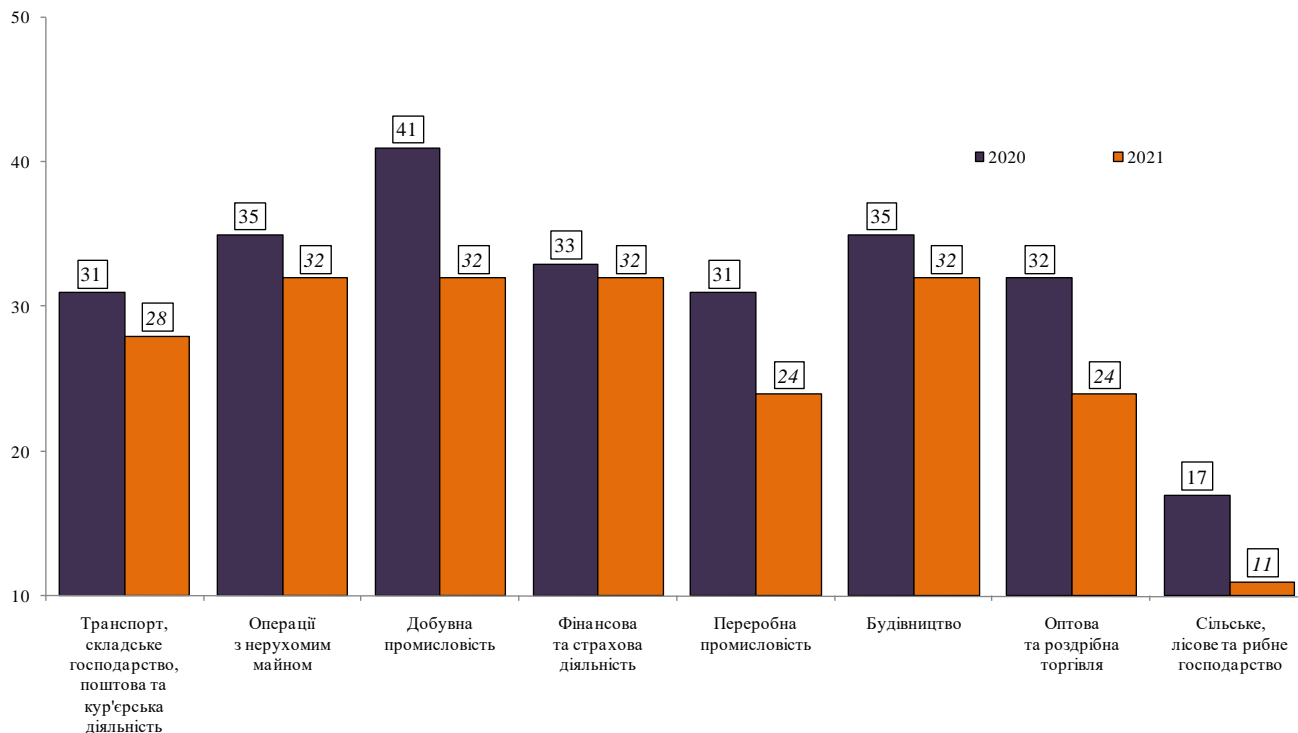

РІВЕНЬ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ У ВИДАХ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗА МЕТОДОМ ЗБИТКОВОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

Усі агреговані види економічної діяльності показали тенденцію до зменшення рівня тіньової економіки. Це відбулось на тлі покращення результатів діяльності підприємств цих ВЕД (за підсумком 2021 року порівняно з 2020 роком) в умовах сприятливої кон'юнктури на зовнішніх ринках, адаптації суб'єктів господарювання до нової ковідної реальності та, як наслідок, відновлення попиту на окрему продукцію на внутрішньому ринку (чому, у свою чергу, сприяли збільшення соціальних стандартів і стимулюючі дії Уряду з матеріальної підтримки бізнесу та населення під час пандемії, часткової компенсації понесених збитків і пом'якшення

проходження пікових періодів та негативних наслідків коронакризи).

Найбільш суттєвим зменшення частки тіньового сектору було у добувній промисловості і розробленні кар'єрів (на 9 в.п. до 32% від обсягу ВДВ у ВЕД), у ВЕД «Оптова та роздрібна торгівля» (на 8 в.п. до 24%), у переробній промисловості (на 7 в.п. до 24%) та у ВЕД «Сільське, лісове та рибне господарство» (на 6 в.п. до 11% відповідно).

Рис. 4. Рівень тіньової економіки за видами економічної діяльності, % від обсягу офіційного ВДВ відповідного ВЕД

Джерело: розрахунки Мінекономіки

ВИСНОВКИ

Тенденція до зростання рівня тіньової економіки у 2021 році сформувалась на тлі певної адаптації суб'єктів економічної діяльності і населення до ковідних умов діяльності в умовах появи нових загроз зростанню у зв'язку із суттєвим подорожчанням сировинних товарів і, відповідно, зростанням виробничих витрат. Тінізація діяльності можливо супроводжувалась використанням нових каналів «тінізації», що повною мірою не охоплюються окремими існуючими методами оцінки рівня тіньової економіки.

Чинники, що стримують процеси детінізації економіки в Україні

Водночас позитивні очікування щодо умов ділової активності та результатів запроваджуваних Урядом стимулюючих заходів заохочували населення і суб'єктів господарювання до поступового розширення діяльності у легальному секторі. Втім, для створення сприятливих умов та зміцнення основ інституційного середовища в Україні мають бути подолані системні чинники, основними серед яких є:

- **низький рівень захисту прав власності;**

Довідково: експерти рейтингу економічної свободи (*Economic Freedom Index 2022*), що формується *Heritage Foundation*, визначили рівень захисту прав власності в Україні неефективним, оцінивши його на рівні 39,7 балів (із 100 можливих) із погіршенням ситуації на 8,8 балів порівняно з попереднім рейтингом.

- **недостатній рівень захисту інтелектуальної власності;**

Довідково: згідно з Міжнародним індексом прав власності (*International Property Rights Index*) 2022 за рівнем піратства у сфері авторського права позиція України децю погіршилась (на 1 пункт до 89 місця серед 129 країн). Незадовільною залишається ситуація із захистом патентів (57 місце), простотою доступу до позик (103 місце) та сприйняттям захисту інтелектуальної власності (107 місце відповідно).

- **низький рівень ліквідності фондового ринку, захисту прав інвесторів поряд із недостатньою спроможністю регулятора протидіяти зловживанням на ринку;**

Загальний обсяг випусків емісійних цінних паперів, зареєстрованих НКЦПФР у січні-грудні 2021 року, становив 112,39 млрд грн, що менше на 1,01 млрд грн порівняно з відповідним періодом 2020 року (113,40 млрд грн).

Активність інвесторів на ринку акцій упродовж року залишалася незначною, про що свідчить здійснення ними поодиноких угод з індексоутворюючими акціями.

Спостерігалась консолідація торгівлі цінними паперами на двох операторах організованих ринків капіталу - «Перспектива» та «ПФТС», що становило 97,06% вартості торгів фінансовими інструментами.

- **недосконалість судової системи країни (основними вадами якої експерти визначили сприйнятливність до політичного тиску), як наслідок, низький рівень довіри суспільства та інвесторів до неї;**

Довідково: за результатами рейтингу економічної свободи (Economic Freedom Index 2022) експерти зробили висновок про необхідність реформування судової системи з метою поліпшення її ефективності та оцінили її поточний стан на рівні 31,4 балів (зі 100 можливих) із погіршенням позиції України на 9,7 балів порівняно з попереднім рейтингом.

- **високий рівень корупції в країні;**

Довідково: експерти рейтингу “Індекс сприйняття корупції 2021” оцінили рівень корупції в Україні у 32 бали, що на 1 бал менше ніж у рейтингу 2020 року (за шкалою від 0 до 100, де 0 означає найвищий рівень корупції відповідно до сприйняття респондентів, а 100 - найнижчий). Це відповідає 122 місцю серед 180 країн, які увійшли до рейтингу (117 місце серед 180 країн у рейтингу 2020 року).

За висновками експертів рейтингу, в Україні зріс тиск на антикорупційну екосистему (у тому числі через тривалу відсутність постійних керівників в інституціях); запроваджені зміни до антимонопольного законодавства могли нашкодити бізнесу у захисті прав під час оскарження публічних закупівель; загострилось втручання у роботу Вищого антикорупційного суду; затримується імплементація судової реформи. Як наслідок, низка зазначених негативних подій нівелювала антикорупційні досягнення.

- **наявність територій, непідконтрольних Уряду, утворених у ході збройної агресії росії проти України, та, як наслідок, зростання “потенційних можливостей” для застосування схем контрабанди товарами.**